

29. Лисенко, О. В. Боротьба українських “Просвіт” і кооперативів проти експансії російського капіталу в Україну / О. В. Лисенко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України, 2004. – Випуск 8. – С. 121; Дніпровський союз споживчих товариств // Відродження. – 1918. – 5 (2) червня. – С. 4.

30. Дніпровський союз споживчих товариств // Нова Рада. – 1918. – № 74. – 12 травня (29 квітня). – С. 4.

Резюме

В статтє исследується деятельность местных органов самоуправления и общественных организаций по обеспечению украинской школы учебниками и пособиями в период гетманата.

Ключевые слова: украинская школа, учебники, гетманат, общество “Просвита”, Всеукраинское учительское общество, кооперация.

Одержано 24 квітня 2013 року

УДК 94(477)“1917/1920”

А.І.Машталір

Постать Т.Шевченка в історичній пам’яті українського народу в добу революції 1917–1920 рр. (методологічний аспект)

В статті зроблено спробу з’ясувати значення постаті Т.Шевченка в історичній пам’яті українського народу в добу національно-демократичної революції, висвітлити спроби влади та громадськості підняти національну свідомість за допомогою імені та творчості Кобзаря.

Ключові слова: Т.Шевченко, українська національно-демократична революція, історична пам’ять, національна пам’ять, постать, Кобзар, “українське національне відродження”, традиція.

В історичній пам’яті кожного народу є імена, що увібрали в себе живу душу народу, стали часткою його життя. Таким ім’ям для нас, українців, став Тарас Григорович Шевченко, борець за відродження національної самосвідомості, символ національної і соціальної боротьби українського народу в добу революції 1917–1920 рр. Як зазначає Г.Грабович, “... історичний феномен Шевченка, крім усього іншого, ґрунтується на культурній готовності відповідної аудиторії та здатності письменника резонувати в лад з її колективним досвідом, емоціями та сподіваннями¹. О.Забужко дуже влучно цитує Б.Грінченка: “Ми певні, що в українській літературі з’явиться ще багато діячів, рівних Шевченкові талантом, але не буде вже ні одного, рівного йому своїм

значенням у справі нашого національного відродження: будуть великі письменники, але не буде вже пророків”².

Історичну пам’ять досліджують українські науковці В. Масненко³, Л. Зашкільняк⁴, А. Киридон⁵, В. Лозовий⁶, Л. Федик⁷, О. Грегуб⁸ та ін., проте недослідженим залишається значення постаті Т. Шевченка для формування історичної пам’яті в добу революції 1917–1920 рр.

Автор ставить за мету визначення і обґрунтування методологічних аспектів дослідження проблеми впливу постаті Т. Шевченка на формування історичної пам’яті та національної свідомості українського народу в добу революції 1917–1920 рр.

При висвітленні теми ми дотримуємося концепції Української революції 1917–1921 рр., найбільш характерними ознаками якої були національне пробудження українського етносу, формування модерної нації, творення самостійної держави⁹.

Насамперед з’ясуємо значення понять, якими ми послуговуємося у дослідженні, а саме “історична пам’ять”, “національна пам’ять”, “постать”, “Кобзар”, “українське національне відродження”, “традиція” тощо.

Однією з основних категорій є історична пам’ять, оскільки вона дає можливість сформувати ланцюг взаємопов’язаних та взаємозумовлених процесів суспільної свідомості¹⁰. На думку Л. Репіної, історична пам’ять – це сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле¹¹. Ключовою функцією історичної пам’яті, як вважає дослідниця, є передача досвіду та знань про минуле як основи самоідентифікації. Можна погодитися з В. Полянським, який вважає, що “за допомогою пізнання люди опановують знаннями, що через механізми пам’яті закріплюються в їхній свідомості”¹². Такої самої думки і Л. Дробіжева: “Історична пам’ять – своєрідний духовний потенціал народу”¹³.

Значущість дослідження “образу минулого” в контексті сучасних трансформаційних процесів в українському суспільстві, зумовлена також необхідністю висвітлення шляхів конструювання нових ідентифікаційних практик і пошуку солідарних між собою символів та змістів, осмислення механізмів втілення компенсаторної функції історичної пам’яті в умовах розпаду колишньої панівної системи цінностей.

У другій половині ХХ ст. поняття пам’ять, як психічний процес, що полягає в закріпленні, збереженні та наступному відтворенні минулого досвіду, перестав бути предметом уваги лише однієї науки. Соціологи, політологи, історики, філософи звернули увагу на його науковий зміст та можливість використовувати для пояснення низку процесів та явищ суспільного життя. В результаті на межі різних соціогуманітарних дисциплін поступово сформувався новий напрям досліджень, присвячений проблематиці історичної пам’яті¹⁴.

З’ясуємо значення терміна національна пам’ять. На думку Е. Сміта, вона найперше є сумішшю вибіркової історичної правди й ідеалізації з різною мірою задокументованих фактів і політичних міфів, з елементами романтики,

героїзму, для показу зворушливої, емоційно близької картини історії спільноти, сконструйованої для наступних поколінь, членів цієї спільноти.

Узагальнюючи національну пам'ять, можна визначити ступінь уявлень національної спільноти про своє минуле, зафіксованих у формі знань, культурних стереотипів, символів, міфів. Встановлення зв'язку між минулим і сьогоденням дає відчуття спільних коренів і спільного майбутнього¹⁵.

Під терміном "постать" ми розуміємо видатну особу, визначного представника українського народу як носія певних соціальних та особистих рис.

Термін Кобзар ми розглядаємо двоєдино. Під Кобзарем розуміємо Т.Шевченка, який створив міф України (за О.Забужко), носія національних традицій, пророка, що напроорокував зміни, а також основоположника власного міфу (за Г.Грабовичем), борця, мученика, символа національного і соціального пробудження українського народу, батька української нації тощо.

Сучасна українська дослідниця І.Колесник розглядала національне відродження як "рух і тип свідомості, орієнтований на відновлення державності в Україні та має свої ідейні формули", якими вона назвала ідею народності та ідею єдності всіх українських земель. Обираючи за критерій оцінки національного руху зміну політичної ідеології, І.Колесник виділила такі етапи: реставраційний (80-ті роки XVIII ст. – перша чверть XIX ст.); романтичний (20–60-ті роки XIX ст.); народницько-громадський (60–80-ті роки XIX ст.); національний, або національно-політичний (90-ті роки XIX ст. – початок XX ст.)¹⁶. Нас цікавить передусім національна, або національно-політична доба. Дослідниця стверджувала, що вона становить вершину процесу відродження в українських землях, бо відбувається усвідомлення українством себе як етнічної, мовної й територіальної спільноти. До національного руху втягуються широкі народні маси, виникають політичні партії, течії, численні об'єднання, викристалізовується "ідея державності в структурах масової і наукової свідомості"¹⁷.

Одним із основоположників дослідження "політики пам'яті" є французький історик, керівник унікального семитомного проекту "Місця пам'яті" (1984–1993) П'єр Нора. Основним завданням учасників цього проекту став критичний аналіз картини минулого, що існувала в історичній пам'яті французів. У результаті роботи з практичним матеріалом викристалізовувалось багато теоретичних посилок нового історіографічного напрямку. Пам'ять – завжди актуальний феномен, пов'язаний з сьогоденням. Носіями пам'яті виступають живі соціальні групи. Пам'ять уживається лише з тими деталями, які їй зручні, її спогади туманні і суперечливі. Історія ж – це репрезентація минулого, завжди проблематична і неповна реконструкція того, чого більше немає. Історія завжди звертається до аналізу і критичного дискурсу. Пам'ять поміщає спогад в священне, історія його звідти виганяє, роблячи прозаїчним¹⁸.

Політика пам'яті, яку проводить держава або інші політичні сили, безпосередньо впливає на формування історичної свідомості її громадян і виявляється у багатьох моментах: По-перше, в акцентуванні уваги на найбільш

важливих з її точки зору історичних місцях, так званих “місцях пам’яті”: меморіальних комплексах, конкретних місцях, пов’язаних з пам’яттю людей про ті або ті події. Проте сам автор терміна “місця пам’яті” П’єр Нора розрізняє “меморіали” і “місця пам’яті”. “Меморіали” – це те, що створюють офіційні структури, щоб зберегти пам’ять. Назви вулиць, асоціації ветеранів, пам’ятники жертвам війни – все це “меморіали”. “Місце пам’яті” – це простір пам’яті, який набагато ширше, ніж відбите в меморіалах, уявлення про минуле, це може бути слово або інституція¹⁹.

П’єр Нора запропонував перетворити вивчення колективної пам’яті на своєрідний аналог історії ментальностей, призначений для дослідження новітнього часу²⁰. Нора запропонував вивчати топографічні, монументальні, символічні, функціональні “місця”, з якими суспільство пов’язує свої спогади, – люди, події, споруди, традиції, книги, пісні або ландшафтні одиниці, оточені символічною аурую, – і створювати історію цих своєрідних “меморіалів”. Поділяючи точку зору французького науковця, вважаємо постать Т.Шевченка в добу Української революції 1917–1920 рр. тим “місцем пам’яті”, яке формувало національну свідомість та консолідувало українців в процесі націо- та державотворення.

На думку П.Хаттона, йдеться не стільки про матеріальне або історичне ядро місця пам’яті, скільки про його відображення у свідомості і форми його сприйняття – про історію символічних “загальних місць”, в яких відзеркалено минуле, так чи так загребуване сьогодення. Іншими словами, мнемонічні місця мають те значення, яке приписують їм ті, хто до них звертається. Намагаючись упорядкувати своє минуле, вони створюють ці місця, щоб надати минулому сенс, який узгоджується з їхніми нинішніми турботами²¹. У нашому випадку постать українського Кобзаря стала таким місцем пам’яті, у якому відчувається славне минуле українського народу, змальоване у його творах. Важка доля поета, така близька більшості українців, досить часто порівнювалася з долею України, була засобом патріотичного виховання в добу революції 1917–1920 рр.

Створення й усвідомлення індивідами “місця пам’яті”, як стверджує П’єр Нора, є одним з головних чинників формування групової ідентичності. Вивчаючи зміну значень “місць пам’яті” упродовж часу, можна отримати уявлення про зміни історичної самосвідомості й колективної ідентичності певної соціальної групи. Переносячи це твердження на українські реалії 1917–1920 рр., можна стверджувати, що саме постать Т.Шевченка стала стрижнем формування національної свідомості, основою української самоідентифікації.

Історична пам’ять спільноти ґрунтується на “місцях пам’яті” і “героях”, з якими ця спільнота себе ідентифікує. До того ж відбувається ідеологізація та міфологізація перших і других, якої не unikнути. Доведено, що причиною і підставою міфологізації є прагнення соціальної спільноти (групи) легітимізувати свою присутність, свою ідентичність, виокремити і протиставити себе іншим спільнотам – етнічним, соціальним, культурним, релігійним тощо.

Історична пам'ять у таких випадках служить ідейним засобом легітимізації²². Це добре простежується в добу національно-демократичної революції, коли звільнений від самодержавства український народ намагався за допомогою постаті Кобзаря стати в один ряд з європейськими народами як рівноцінний партнер зі своєю історією, власними міфами та героями.

Французький історик, представник третього покоління школи "Аналів" Марк Ферро зазначає: "Не потрібно себе обманювати: образ інших народів або власний образ, який живе в нашій душі, залежить від того, як в дитинстві нас учили історії, це віддзеркалюється на все життя"²³. Важливе місце у формуванні національної свідомості займає виховання. Власне воно сприяє формуванню сукупності уявлень про історичний шлях нації та її самобутність.

Вихованню у дітей українського патріотизму та національної свідомості мали сприяти національні символи, якими намагалися оточити дитину в школі: портрети українського Кобзаря, виконання "Заповіту" Т.Шевченка (фактично другого національного гімну) на спільних святах, маніфестаціях тощо.

Національна пам'ять завжди несе на собі відбиток ідеологізації та моральних оцінок. Цьому сприяє освіта, святкування визначних дат, вшанування національних міфів та символів, участь у різноманітних акціях патріотичного змісту. Увесь цей комплекс національно свідомі українські діячі використовували для збереження національної пам'яті, виховання патріотизму.

За Е.Смітом, пишнота національних символів править тільки за відбиток, втілення й зміцнення гранично окресленості нації, а ще прагне об'єднати своїх представників за допомогою загальних образів спільної пам'яті...²⁴.

Минуле не жило окремим буттям, співіснувало в свідомості людей з сучасністю, перепліталось з нею. Колишні кривди ставали каталізатором творення сучасних образів. Звернення до історичного минулого, як засобу збереження етнічної пам'яті сприяли збереженню власної ритміки урочистостей. Національна звитяга українців уособлювалася відродженням української державності 1917–1920 рр., символом якої без сумніву була постать Т.Шевченка.

Слушною є теза французького соціолога М.Хальбвакса про потребу нової влади чи нового типу суспільства деякий час зберігати усталені форми соціальної пам'яті для формування відповідників і поступового витіснення усталених образів минулого, впровадження нового трактування або підтвердження (з новими акцентами) образів соціальної пам'яті²⁵. Щоб краще зрозуміти М.Хальбвакса, А.Киридон вводить категорію "маски пам'яті", зміни яких відбуваються під впливом перетворень суспільства. Умови будь-якої трансформації передбачають період визрівання, становлення реальної практичної дії. Певний час трансформоване суспільство живе усталеними образами. Нова парадигма згодом вимагає зміни "масок пам'яті"²⁶. А.Гуревич наголошував, що поведінка людей і їх ментальність завжди вибудовується залежно від панівної у певний момент картини світу²⁷. Якщо інтерпретувати ці думки, то в період революції діячі українського національно-визвольного руху намагалися деконструювати образи загальноімперської пам'яті, які були набуток

свідомості частини населення, і конструювати та транслювати в суспільство власні образи національної пам'яті, які поступово витісняли імперські.

За М.Хальбаксом, “пам'ять людей залежить від тих груп, до яких вони входять, і від тих ідей та образів, якими найбільше цікавляться ці групи”²⁸. У добу національно-демократичної революції більшість населення – селяни, які фактично одноставно, за Г.Грабовичем, в усіх контекстах національно спрямованої думки характеризували постать Т.Шевченка як українського поета, пророка, натхненний голос свого народу і духовного батька відродженої української нації²⁹.

За спонтанними змінами політичної реальності можна простежити контури модифікацій пам'яті, які постійно трансформуються. Йдеться про переключення з матричної (базової) пам'яті на альтернативну, у певному соціальному контексті. У пошуках рівноцінної заміни суспільство тримається за традиції, символи, обряди, які намагається зберегти і повторювати. Кожна епоха породжує певну, властиву лише їй свідомість³⁰. Відтак слушно міркує М.Хальбакс: “Звісно, у кожного несхожа ні з чим пам'ять, яка залежить від особистого темпераменту та життєвих обставин. І все ж вона становить частину, немов окремий аспект групової пам'яті, оскільки про будь-яке враження чи факт, навіть якщо вони стосуються нас самих, ми зберігаємо тривалий спогад лише тому, що про них розмірковуємо, тобто співвідносимо їх з думками, що знаходяться із соціального середовища”³¹. Для прикладу учасники та діячі української національно-демократичної революції 1917–1920 рр., які в різний спосіб розповіли про своє ставлення до Т.Шевченка, створили своєрідний культ поклоніння. Зовсім різні за соціальним статусом, політичними вподобаннями українські діячі практично одноставно сприймають Кобзаря як уособлення української культурної свідомості, навіть героя, який розбуджує, як у І.Франка, “собакою, що гавкає раз в раз, щоби Батьківщина не спала”³².

Коли виникає поклоніння або надається суттєва перевага певній події, тоді пам'ять стає коменорацією, тобто певним способом сприйняття об'єднанню спільноти. “Якщо пам'ять – побічний продукт минулого досвіду, то коменорація виникає у спільноти, що існує тепер, щоб підтвердити почуття своєї єдності і спільності, і зміцнити зв'язки всередині через спільне бачення минулого або, точніше, через подібне ставлення до репрезентації минулих подій”³³. Все, пов'язане з постаттю Т.Шевченка в добу революції 1917–1920 рр., набуває особливого національно-патріотичного значення й одночасно стає засобом об'єднання українського суспільства, що було важливою ознакою для формування нової ідеології української держави.

Головне завдання пам'яті, пов'язаної з історією, полягає у переосмисленні минулих подій та досвіду для конструювання індивідуальної чи колективної ідентичності. Колективна історична пам'ять слугує не лише тим міцним мостом, що з'єднує минулі покоління з сучасними, вона не дозволяє представникам сучасного покоління втратити зв'язок, об'єднуючи їх низкою спільних міфів, традицій, вірувань та уявлень про минуле. Історична колективна пам'ять

мобілізує національну свідомість, живить її почуттям співпричетності, солідарності³⁴. Це гостро відчувалося в добу революції 1917–1920 рр. на спільних маніфестаціях, святах, заходів зі збору коштів для встановлення пам'ятників Великому Кобзарю.

В.Полянський, беручи за основу дослідження психологів А.Вейн та Б.Каме-нецької, зазначає, що “емоційна пам'ять має потужний вплив на розуміння людиною свого минулого і сучасного”³⁵. У пам'яті актуалізується далеко не все з того, що знає людина про історію свого народу та про своє власне минуле, а лише те, що викликає у неї емоційний відгук, який додає емоції сьогоднішнім подіям. У добу революції 1917–1920 рр. емоційне, а точніше національно-патріотичне піднесення українського народу викликали життя і творчість Кобзаря.

Образи минулого запам'ятовуються у свідомості нації лише у сконцентрованому та спрощеному вигляді, оформляються у пам'ятниках, меморіальних дошках, назвах вулиць і міст, в усній народній творчості. Досить часто потужна історична постать викликає в суспільстві значніший резонанс, ніж нагальні економічні та соціальні проблеми³⁶. Показовою є пам'ять про Т.Шевченка.

Термін “традиція” означає передачу досвіду, звичаїв, культурних надбав із покоління в покоління. Традицію деякі дослідники зараховують до ірраціональних компонентів свідомості. Приймаючи таку позицію, маємо погодитися з І.Кресіною, що традицією може стати й перейти в історичну свідомість лише те, що виражає глибинні шари національного несвідомого³⁷. Для прикладу, використання зображень Т.Шевченка, виконання “Заповіту” на зібраннях, маніфестаціях, відвідування могили українського Кобзаря тощо, стало традицією, тому що Т.Шевченко уособлював для українців архетип батька-народу. Одночасно в історичній свідомості не всі уявлення є традицією. Звідси логічний висновок – традиція не тотожна історичній свідомості, хоча і є її різновидом³⁸.

Е.Сміт у праці “Національна ідентичність” наводить приклади “націоналістичного використання історії й націоналістичного бажання повернутися до “золотої доби”³⁹. Не уникли ідеологізації та певної абсолютизації й українські провідники нації⁴⁰. Першим є Т.Шевченко, який прославляв славне козацьке минуле українського народу, реанімувати яке намагалися в добу національно-демократичної революції.

Отже, постать Т.Шевченка виступала засобом формування історичної пам'яті українського народу, об'єднувчим елементом ідеологізації і політизації історичного процесу. Мета будь-якого політичного руху або влади – структурування “картини світу” громадян, що передбачає впорядкування образів минулого відповідно до легітимної схеми уявлень про минуле для програмування особистої та групової історичної свідомості. Не уникли цього й українські уряди, які, використовуючи постать Т.Шевченка, його вплив на національну свідомість, намагалися легітимізувати свою владу, а громадськість у свою чергу намагалася в такий спосіб поширити національне відродження.

Примітки:

1. Грабович, Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабович. – К.: Радянський письменник, 1991. – С. 8.

2. Забужко, О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 4-те вид. / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2009. – С. 11-12.

3. Масненко, В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В. В. Масненко // Укр. істор. журнал. – 2002. – № 5. – С. 49-62.

4. Зашкільняк, Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле інтелектуальної історії / Леонід Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна самосвідомість, державність. – К., 2006–2007. – № 15. – С. 855-862.

5. Киридон, А. Маски пам'яті в умовах суспільних зламів / Алла Киридон // Київська старовина. – 2011. – № 2. – С. 161-170.

6. Лозовий, В. С. Політика історичної пам'яті Центральної Ради (1917 р.) / В. С. Лозовий // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2012. – Т. 19.: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 255-262.

7. Федик, Л. Б. Національна пам'ять як засіб конструювання національної свідомості: на прикладі Галичини міжвоєнного періоду / Л. Б. Федик // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 30. – С. 232-236.

8. Трегуб, О. Історична пам'ять як засіб мобілізації національної свідомості / Оксана Трегуб // Магістеріум. Політичні студії – К., 2008. – Вип. 31. – С. 25-29.

9. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: У 2 кн. / [Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк, С. В. Кульчицький, В. М. Литвин та ін.; гол. В. А. Смолій]; Ін-т іст. Укр. НАН Укр. – К.: “Наукова думка”, 2011. – Кн. 1. [В. І. Головченко, Г. Г. Єфіменко, С. В. Кульчицький, О. І. Лупандін та ін.; кер. О. Д. Бойко, В. Ф. Верстюк]. – С. 9.

10. Масненко, В. В. Зазначена праця / В. В. Масненко. – С. 50.

11. История и память: историческая культура Европы до начала нового времени / [Под редакцией Л. П. Репиной]. – М.: Кругъ, 2006. – С. 24.

12. Полянский, В. С. Историческая память в этническом самосознании народов / В. С. Полянский // СоцИС. – 1999. – № 3. – С. 14.

13. Дробижева, Л. М. Историческое самосознание как часть национального самосознания народов / Л. М. Дробижева // Традиции в современном обществе. Исследования этнокультурных процессов. – М., 1990. – С. 227.

14. Маклюк, О. М. Історична пам'ять та політика пам'яті в умовах трансформації центрально-східної Європи / О. М. Маклюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2011. – Вип. 30. – С. 223-232.

15. Федик, Л. Б. Зазначена праця / Л. Б. Федик. – С. 233.

16. Колесник, І. І. Українська історіографія / І. І. Колесник. – К.: Генеза, 2000. – С. 209.

17. Там само. – С. 218.

18. Нора, П. Проблематика мест памяти / Пэр Нора // Франция-память / [П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок]. – СПб.: Изд-во С-Пб. ун-та, 1999. – С. 19-20.

19. Нора, П. Историки поняли, что законы – очень опасная вещь [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://urokiistorii.ru/current/view/2010/31/nora-u>.

20. Нора, П. Проблематика мест памяти / П. Нора // Франция-пам'ять. – С. 17-50.
21. Хаттон, П. История как искусство памяти / Патрик Хаттон. [Перев. с англ. В. Ю. Быстрова]. – СПб.: “Владимир Даль”, 2003. – С. 48.
22. Зашкільняк Л. Зазначена праця / Л. Зашкільняк. – С. 857.
23. Ферро, М. Как рассказывают историю детям в разных странах мира: Пер.с фр. / Марк Ферро. – М.: Высшая школа, 1992. – 315 с.
24. Сміт, Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія; пер. З англ. Р. Фещенка / Е. Сміт. – К.:КІС., 2004. – С. 15.
25. Хальбвакс, М. Социальные рамки памяти / [Пер. с фр. и вступ ст. С. Н. Зенкин] / С. Хальбвакс. – М.: Новое изд-во, 2007. – С. 265-267.
26. Киридон, А. Зазначена праця / А. Киридон. – С. 161-170.
27. Гуревич, А. Я. Еще несколько замечаний к дискуссии о личности и индивидуальности в истории культуры / А. Я. Гуревич – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2008. – С. 388.
28. Хальбвакс, М. Социальные рамки памяти / [Пер. с фр. и вступ ст. С. Н. Зенкин] / С. Хальбвакс – М.: Новое изд-во, 2007. – С. 180.
29. Грабович, Г. Зазначена праця / Г. Грабович. – С. 8.
30. Киридон, А. Зазначена праця / А. Киридон. – С. 164.
31. Хальбвакс, М. Зазначена праця / М. Хальбвакс. – С. 184.
32. Франко, І. Я. Зібрання творів: У 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 2. – С. 184.
33. Мегилл, А. Историческая эпистемология: Научная монография (перевод Кукарцевой М., Кашаева В., Тимонина В.). / А. Мегилл. – М.: Канон+РООИ “Реабилитация”. – 2007. – С. 116.
34. Трегуб, О. Зазначена праця / О. Трегуб. – С. 25-29.
35. Полянский, В. С. Зазначена праця / В. Полянский. – С. 12-18.
36. Трегуб, О. Зазначена праця / О. Трегуб. – С.28.
37. Кресіна, І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. (Етнополітологічний аналіз) / І. Кресіна. – К., 1998. – С. 231.
38. Масненко, В. В. Зазначена праця / В. В. Масненко. – С. 51.
39. Сміт, Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К., 1994. – С. 74-75.
40. Масненко, В. В. Зазначена праця / В. В. Масненко. – С. 49-62.

Резюме

В статтє сделана попытка выяснить значение фигуры Т.Шевченко в исторической памяти украинского народа в период национально-демократической революции, осветить попытки властей и общественности поднять национальное сознание с помощью имени и творчества Кобзаря.

Ключевые слова: Т.Шевченко, украинская национально-демократическая революция, историческая пам'ять, национальная пам'ять, фигура, Кобзарь, “украинское национальное возрождение”, традиция.

Одержано 20 травня 2013 року